

1. KINA

Najveći broj ekonomskih i monetarnih istoričara nikada ne započinju svoja dela iz opšte privredne istorije a da ne prikazuju privredna dostignuća Kineske civilizacije zato što je Kina otkrila proizvodnju svile, kovani novac, kompas, hartiju, seizmograf, barut, štampanje, papirni novac, porcelan i napravila Kineski zid koji je najveći arhitektonski objekat izgrađen u istoriji čovečanstva. Proučavajući kineska privredna i naučna dostignuća – astronomiju, filozofiju, medicinu, matematiku, ekonomski istoričari skoro bez izuzetka tvrde da je Kineska civilizacija jedina civilizacija koja ima neprekinuti kontinuitet do današnjih dana i njenu starost procenjuju na oko 10.000 godina. Ova tvrdnja se zasniva na činjenici da prodori stranih osvajača u Kinu koji su njome upravljali i osnivali svoje dinastije, nisu suštinski prekidali Kinesku civilizaciju jer su strani osvajači uvek bili apsorbovani u kulturi kineskog naroda. Za razliku od ekonomskih istoričara, međutim, veliki deo opšte historiografije Zapada uopšte ne počinje sa civilizacijom Kine već sa civilizacijama Mesopotamije i Egipta. Glin Dejvis (Glyn Davies) ovo objašnjava „zaraznim neznanjem” i činjenicom da je današnja evropska civilizacija nastala kao produžetak starih civilizacija Grčke i Rima. Kao što će se prikazati u narednim poglavljima, ni grčke ni rimske civilizacije ne bi postojale da nije bilo istočnih civilizacija; istok se može smatrati kolevkom savremene evropske civilizacije.

1.1. *Društveno-ekonomski razvoj u paleolitu, neolitu i za vreme prvih dinastija*

Arheološki nalazi pokazuju da je Kina ne samo jedna od najstarijih civilizacija, nego i jedna od kolevki ljudske rase. U provinciji Šansi (Shanxi) je 1963. godine pronađena ljudska lobanja čija se starost procenjuje na oko 600.000 godina (pleistocen). Ostaci sinantropus pekinensisa otkriveni u blizini Pekinga, tzv. Pekinškog čoveka, stari su oko 400.000 godina. Pekinški čovek je živeo u vreme starijeg paleolita, a u mnogim pećinama su pronađeni ostaci prvih homo sapijensa koji su na teritoriji Kine živeli pre 50.000 do 30.000 godina. Oni su znali za vatru, pravili su oruđa od kamena i kostiju i odela od životinjskih koža.

Neolit u Kini započinje oko 10.000. godine pre Hrista, kada se velike grupe ljudi nazvane Jangšao (Yangshao), naseljavaju oko reke Hoangho gde počinju da obrađuju zemlju i pripitomljavaju životinje. Arheolozi su otkopali mnoga naselja Jangšao naroda u severnoj Kini. Ovi su ljudi pravili oruđa od glačanog kamena i stanovali su prvo u zemunicama, a potom u nadzemnim kolibama koje su pokrivali trskom. Oko 3.000. godine pre Hrista, u istoriji Kine se pojavljuje Lungšan (Lungshan) narod. Ovaj narod je već znao da proizvodi svilu i upotrebljava grnčarski točak. Ljudi su živeli u kućama pravljenim od pečene cigle i izgradili su ogroman sistem za navodnjavanje i kontrolu poplava zbog čega se nazivaju „velikim inženjerima”.

Legenda kaže da je jedan od velikih inženjera koji se zvao Ju, osnovao prvu kinesku dinastiju Sia (ili Hsia) oko 2.000. godine pre Hrista. Od toga vremena, Kina neprestano ima svoje kraljevske i carske dinastije sve do 1911. godine nove ere, kada je srušena poslednja, mandžurska, Čing dinastija. Povremeno, kontinuitet kineskih dinastija bio je prekidan unutrašnjim borbama za vlast i spoljašnjim varvarskim upadima i osvajanjima. Međutim, sve spoljne varvarske osvajače: Hune, Mongole i Mandžurce, Kina je uspevala da asimiluje. Kineska kultura je postepeno pretapala varvarske pobednike u civilizovana bića, pa su oni redovno na kraju postajali Kinezi. Na primer, moćna vojska Kublaj Kana je u 13. veku naše ere pregazila Kinu. Pošto nije bio u stanju da pruži otpor Mongolima, kineski general Lu je stavio cara, koji je još bio dečak, na leđa i sa njim zajedno se utopio u moru. Kublaj Kan je dostojno sahranio malolenog cara i osnovao mongolsku Juan dinastiju koja će vladati Kinom sledećih sto godina. Međutim, Kublaj Kan je priznao civilizacijsku superiornost Kineza i on i njegov narod su prihvatili kinesku kulturu i ubrzo se preobratili u Kineze. U tabeli 10 je dat prikaz svih kineskih dinastija kao i političko uređenje posle sloma poslednje dinastije u 20. veku.

O prvoj kineskoj dinastiji Sia (ili Hsia) ne postoje pisani podaci. Saznanja o životu u tom periodu su skupljena iz arheoloških istraživanja i predanja. U privredi ove dinastije preovladavala je zemljoradnja i proizvodnja svile. U vreme njene vladavine pojavio se i kovani novac.

Iako neki smatraju da je kinesko piktografsko (slikovno) pismo otpočelo sa formiranjem još oko 4.000. godine pre Hrista, prvi do sada otkriveni pisani podaci su iz perioda Šang dinastije koja je smenila prvu dinastiju Sia sredinom drugog milenijuma pre Hrista. Prvi pisani podaci pronađeni su na oklopima od kornjača i na kostima životinja. Na osnovu ovih dokumenata saznaje se da je kinesko društvo u vreme Šang dinastije imalo hijerarhijsku strukturu koja je slična ostalim starim civilizacijama. Osnovne društvene grupe bile su: kralj i plemstvo, obično stanovništvo (uglavnom seljaci) i robovi. U privrednom pogledu dolazi do značajnog napretka jer se pojavljuju bronza i kola sa konjskom vučom. Postojećim privrednim delatnostima: zemljoradnji, grnčarstvu i proizvodnji svile, pridružuje se proizvodnja predmeta od bronzne, ali i žada po kojoj će Kina ostati čuvena sve do savremenog doba. U ovom periodu je formirana i veoma jaka i dobro organizovana vojska koja će biti jedan od faktora ne samo zaštite države od upada varvara, već i širenja kineske države koje će se nastaviti sve do 8. veka naše ere. Osim vojske, u ovom periodu se formira običaj obožavanja predaka koji postaje jedna od najvažnijih društvenih institucija koja će doprineti održavanju čvrste kohezije i kontinuiteta Kineske civilizacije.

Dinastija Ču je najduže vladala Kinom – čitavih osam vekova (zapadni ili rani Ču kraljevi: 1027-771. pre Hrista i istočni ili kasni Ču kraljevi: 771-221. pre Hrista). Kraljevi Ču dinastije sebe su nazivali „sinovima Neba” jer je njihovo vrhovno božanstvo bilo „Nebo” koje se smatralo kraljem bogova (Tien). Od tog vremena se kineski kraljevi i carevi nazivaju „Sinovima Neba” a kinesko

carstvo „Nebesko carstvo”. Uspeh u svrgavanju Šang dinastije, Ču kraljevi su tumačili kao „mandat Neba”. Otuda se i kasniji transfer političke vlasti sa jedne na drugu dinastiju tumačio kao volja ili mandat Neba.

Tabela 10. Kineske dinastije

Period	Dinastija	Osnovna obeležja
2000-1500. g. pre n. e.	Sia	Veliki inženjeri, svila, kovani novac
1700-1027. g. pre n. e.	Šang	Pismo, bronza, žad, vojska, obožavanje predaka, kompas
1027-221. g. pre n. e.	Ču – „Sinovi Neba”	Konfučije, Lao Ce, gvožđe, Ši (učitelji), kineski štapići
221-207. g. pre n. e.	Čin – Prvo carstvo	Centralizacija, Kineski zid, spaljivanje knjiga
207. g. pre n. e. – 220. g. n. e.	Han	Univerzitet, put svile, papir, seizmograf, medicina, lunarni kalendar
220-581. g. n. e.	Tri kraljevstva	Čaj
581-617. g. n. e.	Sui	Ekonomске reforme, Veliki kanal
618-907. g. n. e.	Tang – Zlatno doba	Teritorijalna ekspanzija, budizam, štampanje barut, zlato, fudbal
907-960. g. n. e.	Pet dinastija	Razjedinjenost
960-1279. g. n. e.*	Sung	Papirni novac, brodogradnja
1271-1368. g. n. e.	Juan	Mongolska dinastija
1368-1644. g. n. e.	Ming	Zabranjeni grad, pomorske ekspedicije
1644-1911. g. n. e.	Čing	Mandžurska dinastija
1911-1949. g. n. e.	-	Republika Kina
1949. g.	-	Narodna Republika Kina

Izvor: Vil Djurant, *Istočne civilizacije*, Narodna knjiga „Alfa”, 1995, str. 639.

* 960-1127. Severna Sung dinastija; 1127-1279. Južna Sung dinastija. Mongoli su prvo zavladao severnom Kinom, gde je Kublaj Kan sebe proglasio carem 1271. godine i istovremeno osnovao novu Juan dinastiju.

Prvi Ču kraljevi su vladali teritorijom severne Kine koja je bila izdvojena u 200 feudalnih ili prinčevskih domena. Tadašnje kinesko državno uređenje bilo je veoma slično mnogo kasnijem feudalnom uređenju srednjovekovne Evrope. Osim centralne političke vlasti koju su im priznavali feudalni prinčevi, kraljevi su imali i religijske dužnosti. Osnovna religijska obaveza krlja je bila da umilostivi Nebo i Zemlju za dobrobit celog naroda. Ako to kralju nije polazilo za rukom, samatralo se da on više nema prava na političku vlast.

Najvažnija privredna delatnost bila je zemljoradnja i najveći deo stanovništva bili su seljaci koji su živeli po selima. U gradovima opasanim zidinama, živeli su kraljevi, sveštenici i ratnici. Zanatlije i trgovci su živeli izvan grada, u kućama napravljenim od blata koje su bile zalepljene na spoljašne zidine grada. Provincijalno plemstvo je živelo u raskošnim velikim kućama sa vrtovima. Kuće plemića su pravljene od cigala i bile su pokrivane crepovima. Porodični život svih društvenih slojeva već je bio uređen po principu patrijarhalne porodice sa najstarijim muškarcem kao glavom porodice.

Zapadna Ču dinastija bila je napadnuta i svrgnuta sa vlasti 771. godine pre Hrista, od strane jednog manje kulturnog i više militarističkog naroda koji je došao sa severozapada. Način svrgavanja Zapadne Ču dinastije postao je model pomoću koga su se, uglavnom, svrgavale sve kasnije kineske dinastije. Nomadska plemena koja su živela u severnim stepama napadala bi naseljeno poljoprivredno stanovništvo Kine i ukoliko bi uspevali da ih osvoje, onda bi uzimali vlast i osnivali nove dinastije. Osnovni razlog njihovih pohoda bilo je rešavanje ekonomskog problema periodičnih nestašica hrane, da bi kasnije napadali i radi sticanja ostalih bogatstava. Kao što je već istaknuto, svi osvajači Kine su na kraju postajali Kinezi. Naseljeni Kinezi su nomade nazivali varvarima i taj termin su Kinezi nastavili da koriste za sve te narode sve do 20. veka. Iz ovakve istorije i mentalnog stava, nastala je teza o Kini kao centru civilizovanog sveta, pa se otuda za Kinu javlja naziv „Srednje kraljevstvo” (u smislu centralnog kraljevstva).

U vreme Istočne Ču dinastije, Kina je ušla u gvozdeno doba. Za vreme njene vladavine živio je najpoznatiji kineski mislilac Konfučije (551-479). On je stvorio sistem misli koji će dominirati društvenim i kulturnim životom Kine sledećih 25 vekova. Od naučnih disciplina, tada je bio započet razvoj astronomije. Velikim javnim radovima, u kojima je stanovništvo besplatno radilo za državu, bili su izgrađeni putevi i kanali koji su povezali međusobno udaljene prinčevske domene.

Upotreba gvožđa dovela je do pravljenja boljih oruđa za obrađivanje zemlje i povećanja poljoprivredne proizvodnje, što je imalo za posledicu rast stanovništva. S druge strane, međutim, upotreba gvožđa je unapredila i oružja, pa je vodila u sve veće sukobe i ratove između feudalnih prinčeva. Tim unutrašnjim ratovima se smanjivao broj feuda i oko 4. veka pre Hrista, Kina se sasto-

jala od svega sedam takvih prinčevskih domena. Prinčevi su 256. godine pre Hrista proglasili sebe kraljevima, prestali su da priznaju Ču kralja i nastavili su borbu za supremaciju nad celom zemljom. Najjači od njih bio je kralj države Čin koji je osnovao sledeću dinastiju.

Pojava nove socijalne grupe koja je nazvana „ši” (obrazovani sloj, naučnici), predstavljaće jednu od najvećih tekovina Istočne Ču dinastije. Ši sloj se formirao u vreme dugotrajnih sukoba i ratova. To je bila relativno mala grupa obrazovanih ljudi koji su krstarili Kinom u potrazi za zaposlenjem. Oni su radili kao učitelji feudalnih prinčeva i kao savetnici različitih lokalnih uprava. Ši su bili preteče kasnijih mandarina – najuticajnije grupe ljudi u kineskoj državi.

Položaj seljaka kao najbrojnijeg društvenog sloja nije se menjao od prve dinastije. Oni su obrađivali male parcele zemlje koja nije bila u njihovom vlasništvu, nego im je bila data na korišćenje od strane kraljeva i plemića. Za dobijenu zemlju seljaci su imali obavezu da predaju plemstvu jedan deo prinosa. Takođe, imali su i obavezu da plemstvu daju poklone u vinu i svili. Osim naturalnih, seljacima su bile nametnute i radne obaveze koje su se sastojale u obavljanju svih kućnih poslova za plemiće, kao i u izgradnji puteva i mostova za državu (javni radovi).

Pošto nisu pripadali sloju plemstva, a nisu ni proizvodili hranu kao seljaci, trgovci i zanatlije su smatrani jednim od najnižih slojeva u društvu. Praktično se na njih gledalo kao i na robove – gotovo da nisu smatrani ljudima. Zato su živeli izvan gradova i sela, pa i u vreme ratnih sukoba gradovi ih nisu primali unutar zidina u zaštitu. Položaj trgovaca se nije menjao u sledećih nekoliko dinastija.

Iz unutrašnjih ratnih sukoba sedam kraljevstava, država Čin je izašla kao pobednik i ujedinila je zemlju. Čin dinastija je najkraće vladala – svega 14 godina, ali je za sobom ostavila dva trajna zaveštanja: ime Kina za državu koje je proizilazilo iz imena dinastije (Čin) i osnivanje prvog carstva.

Prvi kineski car se zvao Čin Ši Hvan Ti. On je uzeo titulu cara da bi sebe označio poglavarem nove države koja je nastala ujedinjenjem prethodnih kraljevstava. Car je izvršio reformu državnog uređenja tako što je stvorio jaku centralnu administraciju, a zemlju je podelio na provincije i okruge kojima su upravljali centralno izabrani državni službenici. Ranije vladajuće familije iz redova plemstva bile su razvlašćene i prisiljene da se nasele u glavni grad Ksiangjang. Većinu feudalnih imanja podelio je seljacima. Kao deo reformi u pravcu centralizacije, bila je sprovedena standardizacija kineskog pisma kao i mera za težinu i dužinu. Jedinstvenoj državi bio je potreban i jedinstven novac, pa je izvršena unifikacija novca i to sa proglašavanjem zlata kao monetarnog standarda.⁸⁶ Ovaj pokušaj uvođenja zlatnog standarda nije, međutim, bio uspešan jer je bakarni sitan novac istisnuo zlatni novac iz prometa. Jaka vojska

⁸⁶ V. Djurant, op. cit., str. 777.

je izvršila teritorijalnu ekspanziju i Čin carstvo se prostiralo od mongolskog platoa do severnog Vijetnama.

Radi odbrane od upada nomadskih plemena, prvi car je naredio i organizovao zidanje dugačkog zida koji je dovršen kasnije u vreme Ming dinastije. Ovaj arhitektonski poduhvat izvršen je prisilnim javnim radom stanovništva i sastojao se u spajanju već podignutih delova zida za vreme ranijih dinastija. Kineski zid je najveća arhitektonska tvorevina koja je ikada napravljena u istoriji čovečanstva. On je dugačak 2400 kilometara, visok je između 5 i 15 metara i širok je između 5 i 8 metara. Zid nije u potpunosti mogao da zadrži prodiranja nomadskih plemena – pre svega Huna, ali i ostalih plemena. Onaj deo Huna koji je ušao u Kinu bio je asimilovan, a onaj deo koji je bio odbijen sa kineskih granica promenio je pravac, te je pošao prema zapadu. Ispred sebe su prema zapadu Huna gonili druga nomadska plemena koja su ulazila u Evropu i dolazila do granica Rimskog carstva. Ovakva kretanja su navela neke istoričare da tvrde da je Rim pao zato što je Kina podigla zid.

Prvi kineski car je u veoma kratkom roku zadobio mnogo neprijatelja zbog oštine kojom je vladao. On sam se najviše plašio obrazovanih ljudi koje je lako osuđivao na smrt ili slao u izgnanstvo. Vrhunac njegove borbe protiv obrazovanih bilo je spaljivanje svih knjiga, osim knjiga iz oblasti tehničkih znanja. Car je postao opsednut strahom za svoj život, zbog čega se povukao iz glavnog grada i nastavio da živi u potpunoj tajnosti provodeći najveći deo vremena u potrazi za eliksirom života koji bi mu obezbedio besmrtnost. Taj eliksir nije pronašao, i posle njegove smrti Čin dinastija se veoma brzo raspala. Legitimni naslednik cara bio je ubijen i manje sposoban princ je postavljen na tron. Zemlja je potom ušla u period sukoba između legalne armije i pobunjenika. Kao pobednik iz tog sukoba je izašao Liu Pang, pobunjenik seljačkog porekla, koji je uzeo ime Kao Tsu (Veliki Osnivač). On je osnovao dinastiju Han kojom se kineski narod i danas ponosi i zbog koje Kinezi sebe nazivaju Han narodom, iako ih ceo svet zove Kinezima prema imenu dinastije Čin (Chin, China, Cheneese).

Han dinastija je zadržala administrativnu podelu i centralističku strukturu carstva, ali je obnovila obrazovanje i nauku. Najveći od Han careva, Vu Ti (140-87. godine pre Hrista), složio se sa Konfučijem da je obrazovanje ključni faktor dobrog upravljanja državom, pa je zato uveo sistem javnih škola (doduše, samo za dečake) u kojima su učitelji bili konfučijanci. Ovim putem je car, zapravo, uveo konfučijanizam kao zvaničnu doktrinu carstva.

Prva javna škola bila je osnovana u glavnom gradu za 50 polaznika. Ova škola je 124. godine pre Hrista prerasla u univerzitet koji je pred kraj Han dinastije imao oko 30.000 studenata. Sve troškove njihovog obrazovanja snosila je država. Svršeni studenti su postajali državni službenici ako bi prošli složeni sistem selekcije koji se sastojao iz organizovanja višegodišnjih javnih ispita. Tako su od tog vremena kineskom državom uvek upravljali najobrazovaniji ljudi

koji su strogim sistemom selekcije zaslužili zvanje državnih službenika. Mandarinom se, dakle, nije postajalo po rođenju, već po znanju i sposobnostima.

U toku svoje dugotrajne vladavine, Vu Ti je uspeo da teritorijalno proširi carstvo osvojivši Koreju, Mandžuriju, Anam, Indokinu i Turkestan, pa je Kina u njegovo vreme prvi put dobila te velike prostorne dimenzije.

Car Vu Ti je sproveo niz društvenih i ekonomskih reformi kojima je uneo elemente socijalizma u upravljanju carstvom. On je ustanovio državno vlasništvo nad svim prirodnim resursima u zemlji u cilju da spreči moćne pojedince „da rezervišu tlo, koriste bogatstva planina i mora da bi stekli bogatstvo i da potčine nižu klasu sebi”⁸⁷ Osim toga, on je uveo državni monopol u proizvodnji soli i gvožđa kao i u proizvodnji i prodaji pića. Da bi slomio moć posrednika i mešetara, Vu Ti je ustanovio nacionalni sistem transporta i razmene. Državni službenici su brinuli o svim vrstama transporta i trgovine, stičući na taj način izuzetno važan položaj u društvu. Da bi sprečio moguće zloupotrebe koje bi se reflektovale u neopravdanim varijacijama cena robe, car je istovremeno uveo i kontrolu celokupne državne trgovine. Država je, takođe, formirala javna skladišta u kojima je držala razne proizvode. Robu iz tih javnih rezervi država je prodavala kada bi cene rasle suviše brzo i kupovala ih kada bi cene padale. Na taj način, kaže jedan kineski istoričar, cene su bile ujednačene u čitavom carstvu, što je sprečavalo trgovce i vlasnike velikih prodavnica da prave velike profite na bazi nejednakih cena kao i njihove fluktuacije. Sve zarade u carstvu morale su da budu prijavljene državi i morao je na njih da se plaća godišnji porez od 5%. Da bi se olakšala razmena, car je iskovao srebrni novac (mada je on bio napravljen od dosta loše legure srebra i kalaja). Veliki javni radovi su preduzimani kako bi se obezbedilo zaposlenje za milione ljudi koje privatne manufakture nisu mogle da apsorbuju. Javnim radovima su bili izgrađeni bezbrojni kanali da bi se ukrotile reke i navodnjavala obradiva zemlja, a preko tih kanala i reka je izgrađeno bezbroj mostova.

Društveno-ekonomske reforme cara Vu Tija u početku su dovele do privrednog i društvenog prosperiteta. Kina nikada ranije nije tako napredovala. Međutim, velike suše i poplave koje su se smenjivale, počele su da uništavaju sistem kontrole cena. Tome su doprinele i aktivnosti trgovaca i poslovnih ljudi. Ovi slojevi su se, inače, neprestano žalili da je državna kontrola smanjila zdravu inicijativu i takmičenje i da su porezi koje je država propisala isuviše visoki. Zatim je počeo da se falsifikuje novac. Falsifikovanje je dobilo takve razmere da je država morala da povuče novac iz optičaja. Gotovo čitav jedan vek posle cara Vu Tija, Kina je bila u ekonomskim i društvenim previranjima sve dok na presto nije došao drugi veliki reformator dinastije Han – car Vang Mang.

Vang Mang je poticao iz najvišeg društvenog reda i bio je veoma bogat. Ipak, on je živio veoma skromno i svoje prihode je delio prijateljima i siroma-

⁸⁷ V. Djurant, op. cit., str. 697.

šnima. Iako se potpuno posvetio reorganizaciji ekonomskog života carevine, Vang Mang je brinuo i o razvoju školstva, književnosti i filozofije i sam je postao veoma učen čovek.

Na samom početku svoje vladavine, Vang Mang je sproveo dve mere: ukinuo je ropstvo i nacionalizovao je zemlju, tj. ukinuo je privatne zemljišne posede koji su se u međuvremenu, posle smrti prethodnog cara Vu Tija, ponovo pojavili. On je podelio nacionalizovano zemljište na jednake delove i predao ga na korišćenje seljacima. Da bi onemogućio proces koncentracije i uvećavanja zemljišnih poseda, car je zabranio prodaju i zamenu zemlje. Nastavio je da drži državni monopol nad rudnicima i nad proizvodnjom vina. Takođe je, kao i Vu Ti pre njega, uveo kontrolu cena jer je smatrao da tim putem može da zaštiti proizvođače i potrošače od samovolje trgovaca. Car je ustanovio i državne kredite za potpomaganje privrede. Država je davala kredite sa niskim kamatama svim proizvodnim delatnostima.

Ovakvu ekonomsku politiku su vremenom sve više kritikovali određeni društveni slojevi, pa su se „sve grupe čija je gramzivost bila obuzdavana njegovim reformama ujedinile da ga obore”.⁸⁸ Izbile su pobune finansirane od strane bogatih. Međutim, pobune su izbile i među pokorenim narodima, što je još više oslabilo carev položaj. Posle upada nomadskih varvara na severu zemlje, bogata porodica Liu stala je na čelo glavne pobune protiv cara, uspela je da ga uhvati i pogubi posle čega je ukinula sve njegove reforme.

Teritorija Kine se povećala i u kasnijem periodu Han dinastije. Kineska vojska je, na čelu sa generalom Pan Čaom, prodrila skoro do istočne Evrope. Pan Čao se 101. godine vratio u kinesku prestonicu sa informacijama o Rimskom carstvu. Rimljani su već od ranije znali za Kinu kao zemlju koja proizvodi svilu, ali je tek u to vreme uspostavljen redovan trgovački promet svilom sa Rimskim carstvom koji je postao poznat kao Put svile.

Dinastija Han se ugasila u seriji slabih careva i bila je praćena nizom manjih dinastija i podeljenih država. Na Kinu su tada nagrnuli Tatari koji su uspevali da osvoje delove njene teritorije. Kinezi su prihvatili osvajače, sklapali brakove sa njima, civilizovali ih i napredovali do zenita svoje istorije koji se javio za vreme kasnijih dinastija Tang i Ming. Ove dinastije, međutim, vremenski pripadaju srednjem veku, tj. može se smatrati da se prvobitna Kineska civilizacija završava sa Han dinastijom.

⁸⁸ Op. cit., str. 699.

1.2. Osnovne privredne grane do pada dinastije Han

Uspostavljanjem redovnih trgovinskih odnosa sa Kinom, Rimljani su bolje upoznali kulturna dostignuća Kine koja je u vreme Han dinastije po svemu prevazilazila Rimsku civilizaciju.

Gradovi su u Kini bili opasani kamenim zidinama i uredno projektovani sa glavnim i sporednim ulicama. To su bili administrativni, obrazovni i trgovinski centri. Procenjuje se da je u vreme Han dinastije u gradovima živelo oko 10% stanovništva. U to vreme su u gradovima bile organizovane stalne i povremene tržnice. Osim obavljanja trgovačkih poslova, narod je mogao na tim tržnicama da se zabavlja besplatnim predstavama muzičara i akrobata. S vremena na vreme, neki trgovci bi se veoma obogatili, pa bi živeli u kućama okruženim vrtovima i bazenima i vozili bi se kočijama. To bi izazvalo opšti revolt naroda, pa je jedan od Han careva bio prisiljen da izda zakon koji je zabranjivao trgovcima da koriste kočije.

Kuće bogatih ljudi bile su građene oko unutrašnjeg dvorišta i sastojale su se iz velikog broja odaja ukrašenih kašmirskim tepisima, draperijama i izrezbarenim drvenim nameštajem. Za zagrevanje su se zidali kamini. Kao gorivo se koristio ugalj koji je u Kini počeo da se iskopava još od 122. godine pre Hrista. Bogati su koristili posuđe od finog porcelana, bronzne, kao i bronzana ogledala.

Društvenu strukturu je činilo nekoliko socijalnih grupa. Običaj je bio da se u najviše društvene redove ubrajaju učeni ljudi, učitelji i državni činovnici, za njima su sledili seljaci kao proizvođači hrane, potom zanatlije, a trgovci su spadali u najniži društveni red.

Seljaci su živeli u kućama od blata koje su, međutim, pokrивane ne samo trskom, već i crepom. Oni i dalje nisu bili vlasnici, ni zemlje, ni stoke, pa su i dalje imali obavezu naturalne i radne rente. Za obradu zemlje su koristili motike, ali i sve vrste plugova – kamene, drvene i gvozdene. Zemlju su prihranjivali prirodnim đubrivom i nisu koristili metod rotacije useva. Ovakvim načinom obrade Kinezi su uspevali da izvuku dve ili tri letine sa barem polovine obradivih površina, pa su od zemlje dobijali više hrane nego bilo koji drugi narod u istoriji.⁸⁹ Od žitarica su gajili uglavnom proso i pirinač, a manje važne kulture bile su pšenica i ječam. Kineski seljak je od pirinča pravio vino koje, međutim, nije ulazilo u njegovu redovnu potrošnju. Omiljeno piće seljaka bio je čaj koji se u početku koristio kao lek. Kasnije, u doba dinastije Tang (618-907), čaj je počeo da se izvozi. Pored nabrojanih, seljaci su gajili i mnoge druge kulture među kojima su najvažnije: povrće, mahunarke – naročito soja i njene klice, jaki začini i hiljade vrsta jagodičastog i ostalog voća. Najređi od svih proizvoda seljaka bilo je meso jer je stočarstvo bilo manje razvijeno od zemljoradnje. Od

⁸⁹ V. Djurant, op. cit., str. 773.

krupne stoke, kineski seljak je gajio volove koji su uglavnom korišćeni za vuču. Za ishranu su gajili svinje i živinu, posebno patke. Veliki deo stanovništva je živeo loveći ribu, pa je ribarstvo bilo vrlo razvijena privredna delatnost.

Isto kao što su se ponekad pojedini trgovci naglo bogatili, tako su i pojedini seljaci uspevali da steknu velika imanja i da koncentrišu ogromna bogatstva u svojim rukama. Zbog toga su povremeno, kao pod već pomenutim carevima Vu Tijem i Vang Mangom, sprovedene agrarne reforme kojima se vršilo ponovno preraspoređivanje zemlje među stanovništvom kako bi većina seljaka imala dovoljno zemlje za obradu. Kinesko stanovništvo je, međutim, imalo tendenciju da se povećava brže od zemljišnih površina, pa je često prosečna veličina pojedinačnog gazdinstva opadala. Ishod je bilo osiromašenje seljaka koje je išlo dotle da veliki broj seljaka nije mogao da prehrani svoju porodicu. Često se dešavalo da u gladnim godinama umiru milioni ljudi. Podaci pokazuju da je u toku dvadeset vekova Kina imala prosečno po jednu glad svake godine, ne samo zbog visokog prirodnog priraštaja, već i zbog velike eksploatacije seljaka, kao i zbog nerazvijenog transporta koji je predstavljao prepreku da se pojedinim udaljenim delovima zemlje u kojima se pojavila glad pruži pomoć u hrani prenosom iz drugih delova Kine.

Jedan od najstarijih i najznačajnijih zanata u Kini bila je proizvodnja svile i tkanje svilenih tkanina. Predenje svile od čaura divljih svilenih buba bilo je poznato u drevnom svetu i u drugim zemljama, ali je Kina ona zemlja koja je otkrila gajenje svilenih buba i koja je proizvodnju svile podigla, sa nivoa zanatske, na nivo manufakturne proizvodnje. Već oko 300. godine pre Hrista postojao je organizovan esnaf proizvođača svile koji je okupljao vlasnike – majstore i radnike.

Gajenje svilenih buba i tkanje svile u početku su obavljale žene u svojim kolibama kao kućnu radinost. One su hranile svilene bube sveže iseckanim dudovim lišćem i tom ishranom su ostvarivale zapanjujuće rezultate: za 42 dana bi jedna funta svilenih buba povećala težinu na 9.500 funti. Onda bi se odrasle bube stavile u male šatore od slame, oko kojih su bube plele svoje čaure ispuštajući svilu. Čaure su potom bile stavljane u vrelu vodu, čime je svila bila oslobođana iz ljuske, pa je zatim bila obrađena i na kraju tkana.

Proizvodnju svile su iz Kine u Evropu preneli nestorijanski kaluđeri oko 552. godine. Iz Konstantinopolja je ova delatnost prenet na Siciliju u 12. veku, a u Englesku u 15. veku.

Sve dok nije počela da odustaje od svojih tradicionalnih pogleda pod uticajem Zapada, Kina je odbijala da prizna bilo kakvu razliku između umetnika i zanatlije. Zbog toga je Kina daleko prevazilazila sve zemlje u umetničkoj obradi proizvoda namenjenih svakodnevnoj upotrebi. Počev od znakova koje je pisao, pa do sudova iz kojih je jeo i pio, svaki Kinez je zahtevao da sve oko njega ima neku estetsku formu i da svojim oblikom pokazuje zrelu civilizaciju, te da

tako predstavlja njen simbol. Ovo se vidi ne samo u proizvodnji svile, nego i u ostalim najrazvijenijim zanatima: grnčariji, obradi žada i bronzne. Zbog ove umetničke komponente, sva ova tri zanata istovremeno spadaju i u kategoriju kineske umetnosti.

Neki istraživači tvrde da kinesko grnčarstvo potiče još iz kasnog paleolita.⁹⁰ Već najstarija grnčarija iz neolita svojom formom i obradom pokazuje prastanje zanata u umetnost. Razvoj grnčarije je doveo do pronalaska porcelana koji će postati najstaknutija od svih umetnosti u Kini. Neki smatraju da bi Kina slobodno mogla da se definiše kao „filozofija i porcelan”. Sve veća popularnost čaja bila je snažan podsticaj razvoju porcelana. Za proizvodnju porcelana bile su izgrađene velike carske manufakture koje su proizvodile tanjire, šolje, vaze, pehare, krčage, svećnjake, boce, table za šah, pa čak i zlatom optočene porcelanske police za šešire. Nije poznato da je izrada porcelana u Evropi počela pre 1470. godine. Tada se pominje da su Venecijanci tu veštinu naučili od Arapa za vreme krstaških ratova.

Žad je star koliko i pisana kineska istorija, a možda i stariji jer je pronađen u najstarijim kineskim grobnicama. Najdrevniji zapisi govore da je žad bio u upotrebi kao „zvučni kamen” još oko 2.500. godine pre Hrista. Kinezi su žad smatrali dragocenijim od zlata, srebra i svih ostalih dragulja. Dok su drugi narodi koristili mineral žadeit za pravljenje sekira, noževa i ostalih alatki, Kinezi su toliko poštovali ovaj kamen da su ga čuvali gotovo isključivo za izradu umetničkih predmeta – prstenova (učeni mandarinu su nosili ove prstenove), ogrlica, broševa, dugmadi, itd.

Bronza je isto toliko stara kao i žad, pa je čak na još uzvišenijem položaju u pogledu poštovanja koje su joj Kinezi ukazivali. Od bronzne su izrađivane posude za religijsku i kućnu upotrebu – žrtvene posude, kadionice, pehari, vaze, zvona, bubnjevi, ogledala, kazani, razne ukrasne figurice, ali i oružje. Za vreme dinastije Han, predmeti od bronzne su ukrašavani zlatom. Livenje i ukrašavanje bronzne svoj vrhunac je dostiglo pod dinastijom Sung (960-1279).

Za vreme Han dinastije Kinezi su usavršili kompas. Kineski istoričari tvrde da je kompas mnogo stariji od Han dinastije i da ga je izumeo vojvoda od Čoua za vreme cara Čeng Vanga koji je vladao u periodu 1115-1078. godine pre Hrista. Oni navode da je vojvoda od Čoua izmislio kompas kako bi pomogao nekim stranim izaslanicima da se vrate iz Kine u svoju domovinu. Vojvoda je, kažu, poklonio izaslanicima pet kočija opremljenih „iglom koja pokazuje jug”. U jednom kineskom istorijskom spisu iz 5. veka bila je opisana magnetna igla kao otkriće astronoma Čang Henga koji je umro 139. godine. Pretpostavlja se da je, u stvari, astronom Čang Heng samo dalje usavršio ono što je davno pre njega bilo otkriveno, ali nije imalo široku praktičnu primenu.

⁹⁰ V. Djurant, op. cit., str. 754.

Kinezi su prvo pisali na oklopima od kornjača, zatim na svili i bambusu. Negde oko 105. godine, izvesni Cai Lun je obavestio cara da je izumeo jeftiniji i lakši materijal za pisanje od svile i bambusa. On je taj novi materijal pravio od kore drveta, konoplje, platna i ribarskih mreža. Uverivši se u istinitost ovog otkrića, car je pronalazača novog materijala za pisanje nagradio svečanom titulom. Novi materijal je dobio naziv hartija. Kinezi su kasnije hartiju razvili do savršenstva, pa su je izvozili kao i ostale svoje pronalaskе. Negde u 8. veku, Kinezi su veštinu pravljenja hartije preneli Arapima, a ovi su je u 13. veku dalje preneli Evropljanima. Pronalazak i proizvodnja hartije stimulatívno je delovala da se u Kini otkrije štampa.

U vreme dinastije Han došlo je do još jednog važnog otkrića kojim je Kina zadužila svet. To je bilo otkriće seizmografa – sprave za beleženje zemljotresa, koja je u Kini od tada bila u redovnoj upotrebi. Ako bi ova sprava zabeležila zemljotres u nekom delu zemlje, onda bi se u taj deo Kine slala vojska i pomoć u hrani.

Barut je takođe otkriven u Kini, ali tek posle Han dinastije, tačnije u vreme dinastije Tang (618-906). Kinezi su barut prvo koristili za vatromet. Tek je posle dva veka barut počeo da se oblikuje u ručne granate i da se koristi kao ratno oružje. Trgujući sa Kinom, Arapi su saznali za šalitrú, kao glavni sastojak baruta, pa su je nazvali „kineski sneg”. Kao i druge kineske invencije, Arapi su barut doneli na zapad.

U svim najvažnijim kineskim zanatima postojali su organizovani esnafi kao udruženja članova zanatlija. Esnafi su imali svoje zakone i pravila koja su regulisala osnovna pitanja poslovanja u okviru jednog zanata, tj. manufakture. To su, pre svega, bila pravila kojima su se određivale cene proizvoda, količine proizvoda, radno vreme, nadnice, kao i pravila o regulisanju odnosa između vlasnika i radnika i pravila o postupku rešavanja eventualnih sukoba između vlasnika i radnika. U esnafa su se organizovali i trgovci, ali i male zanatlije kao što su berberi, kuvari, nosači. Čak su i prosjaci bili ujedinjeni u neko udruženje koje je svoje članove podvrgavalo strogim pravilima kao u esnafu.

Svila, čaj i proizvodi svih prethodno opisanih zanata bili su glavni izvozni proizvodi Kine. Ove proizvode je Kina izvozila sve do 20. veka, a neke od njih izvozi i danas. Kina je prvo izvozila u geografski najbliže stare civilizacije – Indiju i Mesopotamiju, a potom i u carstva i zemlje oko Mediterana. Pored kineskih trgovaca, ovu trgovinu su sve više preuzimali arapski trgovci koji se zbog toga i javljaju kao prenosioci kineske nauke i kulture na zapad. Iz spoljnog sveta se u Kinu uvezilo staklo, duvan i neki poljoprivredni proizvodi koji se nisu proizvodili u Kini, kao što su kikiriki, lucerka i šargarepa.

U trgovini sa Evropom Kina je ostvarivala suficit. Od najstarijih vremena do savremenog doba, Evropa je malo šta imala da ponudi Kini, pa je zato svoje trgovinske deficite plaćala srebrom i zlatom. U vreme posle otkrića pomorskih

puteva prema istoku, evropske kolonijalne sile, pre svega Engleska, pokušavale su da osvoje kinesko tržište zaključivanjem trgovinskih ugovora sa kineskim carem i vladom. Odgovarajući na jedan takav pokušaj Engleske u 18. veku, kineski car Čien Lung (1736-1796) sledećim rečima je odgovorio engleskom kralju Džordžu III, koji je 1792. godine poslao u Kinu izaslanike sa predlogom o sklapanju trgovinskog sporazuma između Engleske i Kine:

„Ne smatram vrednim predmete neobične i originalne, i nemam koristi od proizvoda vaše zemlje. Ovo je, dakle moj odgovor na Vaš zahtev da imenujete predstavnika na mom dvoru, što je zahtev suprotan običajima naše dinastije, koji bi mogao samo da vam donese neprijatnosti. Izložio sam detaljno svoje stavove i naredio vašem počasnom izaslaniku da u miru pođe na put kući. Dolikovalo bi Vam, o Kralju, da poštujuete moja osećanja i pokažete još veću privrženost i odanost u budućnosti, tako da stalnom pokornošću našem tronu možete nadalje obezbediti mir i blagostanje vaše zemlje.”⁹¹

Oštar ton kojim je kineski car odgovorio engleskom kralju bio je posledica jednog procesa koji je Engleska započela i koji car nije odobravao. Krajem 18. veka, nakon što se utvrdila u delovima Indije, Engleska je konačno pronašla robu kojom je zaustavila odliv zlata i srebra u Kinu. Bio je to opijum. I to opijum koji su proizvodili indijski proizvođači u Indiji da bi ga engleski trgovci profitabilno prodavali u Kini. Englezi su indijski opijum izvozili u Kinu legalnim putem i krijumčarenjem.⁹² Ovim engleskim „izumom” kineska trgovina se početkom 19. veka preokrenula – najveći deo ukupne trgovine predstavljao je izvoz srebra kojim se plaćao uvoz opijuma. Kineska vlada je već krajem 18. veka zabranila narodu da koristi opijum i 1795. godine je zabranila uvoz opijuma i ponovila je prohibiciju 1800. godine, apelujući istovremeno na uvoznike i stanovništvo upozorenjem da je opijum jako opojno sredstvo koje ugrožava zdravlje i vitalnost naroda. Trgovina se, međutim, živo nastavila: koliko su Evropljani želeli da prodaju, toliko su Kinezi želeli da kupuju, uz veliko zadovoljstvo lokalnih kineskih činovnika koji su zadovoljno punili džepove mitom dobijenim za tu ilegalnu trgovinu. Zbog toga je kineska vlada 1838. godine još više pojačala borbu protiv uvoza opijuma, pa je jedan njen energičan službenik naredio stranim uvoznicima u Kantonu da predaju sve količine koje su držali u skladištima. Kada su oni to odbili, on je opkolio njihove kvartove i prisilio ih da mu izruče sanduke opijuma koje je on zatim uništio. Englezi su se odmah potom povukli na tada skoro pusto ostrvo Hong Kong, sa koga su započeli bombardovanje onih kineskih gradova do kojih su njihove granate mogle da dobrace. Tako je otpočeo Prvi opijumski rat, koji je trajao u periodu 1839-1842. godine. Englezi su odbijali da priznaju da je suština rata opijumska trgovina. Oni su objašnjavali da su napali Kinu zbog toga što brane princip slobodne trgovine koji Kina nije htela da poštuje jer je nametala visoke uvozne carine

⁹¹ V. Djurant, op. cit., str. 767-768.

⁹² B. de Long, op. cit., *Chapter: Empires and Leadership*, str. 8.

i preterano oporezivanje. Ovaj rat je zaključen Nankinškim ugovorom koji je bio Kini nametnut i u kome je izbegnuto svako pominjanje opijuma. Ovim je ugovorom ostrvo Hong Kong ustupljeno Englezima, kineske carine su snižene na 5% i otvoreno je pet tzv. „ugovornih luka” (Kanton, Amoj, Fučou, Ningpo i Šangaj) za stranu trgovinu. Kina je još imala da plati odštetu za pokriće troškova rata i uništeni opijum, a predviđeno je da britanskim državljanima u slučaju kršenja zakona sude samo britanski sudovi. Druge zemlje, uključujući SAD i Francusku, tražile su i dobile primenu tih „ekstrateritorijalnih prava” na svoje trgovce i državljanu u Kini.

1.3. Novac i monetarne inovacije u Kini

Prvi kineski novac bila je kauri školjka. Ova školjka je igrala tako veliku ulogu kao novac u kineskoj istoriji da je njen piktogram u pisanom kineskom jeziku prihvaćen kao pojam za novac. Kauri školjka je, međutim, bila prihvaćena kao novac i u drugim delovima sveta – od centralne Afrike, Bliskog i Dalekog istoka do Okeanije. Zbog svoje upotrebe u tako širokom geografskom prostoru, kauri školjka predstavlja jedan od najrasprostranjenijih oblika primitivnog novca.

Kauri školjka se u prirodi može naći u regionu Indijskog okeana i Pacifika. Najveće pojedinačno nalazište ove školjke su Maldivska ostrva, sa kojih su se one brodovima izvozile u ostale delove sveta u kojima se kauri koristila kao novac. U prirodi se kauri školjka javlja u različitim bojama i veličinama – od veličine pesnice do veličine vrha malog prsta na ruci. Školjka ima fizičku čvrstinu i ta joj osobina daje trajnost. Lako može da se čisti i broji, ali teško može da se napravi njena imitacija, tj. teško može da se falsifikuje. Verovatno su ove osobine kauri školjke dovele do toga da se ona u mnogim delovima sveta smatrala gotovo idealnim oblikom novca sve do savremenih vremena. U Ugandi je kauri zvanično bila prihvaćena za plaćanje poreza sve do 20. veka, dok je u nekim istočnim i zapadnim delovima Afrike kauri bila zadržana sve do polovine 20. veka. U Kini je kauri bila popularna i posle prelaska na kovani novac, pa je čak, s vremena na vreme, potiskivala depresirani kovani novac iz optičaja.

Neki istoričari navode da se i svila jedno vreme koristila u Kini kao novac. Ovo nije ništa neobično jer se u starim civilizacijama veoma često glavni proizvod pojavljivao u funkciji novca.

Civilizacija i novac obično evoluiraju zajedno jer se trgovina javlja kao jedno od glavnih obeležja nastanka civilizacije, a novac proizilazi iz redovne i sistematične razmene. Kada se na početku civilizacije počelo sa korišćenjem metala, najpre su oružja i oruđa počela da se proizvode od metala. Zatim se veoma brzo otkrilo da metali, u odnosu na druge materijale, imaju ogromnu prednost za obavljanje monetarnih funkcija.

U poslednjoj fazi neolita, već kod prvih otkrića metala, u Kini se pojavilo kovanje bakarnih i bronzanih kaurija. Ove zdepaste, metalne imitacije prirodnih kauri školjki neki numizmatičari nazivaju kvazi-kovanim novcem.

Sledeću fazu u primeni metala u oblasti novca predstavlja pojava metalnog alata-novca (tool money) u obliku lopata, motika i noževa. Alat-novac se može naći i u ostalim delovima sveta, što je rezultat procesa transformacije alata od njihove upotrebe kao oruđa za rad do njihove upotrebe kao mere vrednosti i sredstava prometa, tj. transformacije od upotrebne vrednosti do tzv. funkcionalne vrednosti jednog proizvoda.

Prvi metalni novčani oblici bili su pravljeni isključivo od bakra i bronz, tzv. baznih metala, a nikada od zlata i srebra, tzv. plemenitih metala. Na svim komadima tog novca pravljeni su otvori na jednom njihovom kraju. Otvori su služili da se kroz njih provuče nit, pa su se ovi novci nosili nanizani u niska-ma.

Posle metalnih kaurija i alata-novca kao „kvazi-kovanog novca”, pojavio se pravi kovani novac okruglog oblika sa četvrtastim otvorom u sredini. Ovaj novac je, takođe, bio redovno kovan od baznih metala. Troškovi njegove izrade nisu bili visoki jer je metal od koga je on pravljen (uglavnom bakar) bio jeftin. Metod izrade bio je veoma jednostavan, a zapisi na bakru su mogli veoma lako da se utisnu. Zbog toga je kovani bakarni novac mogao lako da se falsifikuje.

Za monetarnu istoriju Kine karakteristično je da je država igrala glavnu ulogu u kovanju novca. Iako je u zemlji bilo na stotine kovnica, usled državne kontrole kovanja, novac je bio jednoobrazan na čitavoj teritoriji, tj. bio je standardizovan. Već je rečeno da je prvu standardizaciju novca sproveo prvi kineski car Čin Ši Hvan Ti. U trgovačkim transakcijama se plaćanje pomoću kovanog standardizovanog novca moglo obavljati mnogo brže i jednostavnije jer se novac brojao. Plaćanje brojanjem komada kovanog novca naziva se numeričkim načinom plaćanja.

Vrednost kovanog novca bila je mala jer se novac kovao samo od baznih metala, pre svega bakra. Ovo je predstavljalo veliku nezgodu kada su se vršile kupovine i prodaje robe većih vrednosti. Da bi se prevazišla ova nezgoda, bakarni novčići su se nizali isto kao ranije metalni kauri i alat-novac, u određenom broju komada na jednu nit. Nizanje, tj. korišćenje niski kovanog novca olakšalo je plaćanja većih vrednosti jer su se prilikom plaćanja brojale niske, a ne pojedini komadi novčića. Ipak, za velike trgovačke transakcije bakarni kovani novac je bio nepodesan, pa su se u tim slučajevima za plaćanja koristili plemeniti metali – zlato i srebro. Plaćanje plemenitim metalima obavljalo se njihovim merenjem jer nije postojao zlatni i srebrni kovani novac. Veoma retko su, u krajnje izuzetnim situacijama, neki carevi kovali zlatni i srebrni novac. U monetarnoj teoriji se plaćanje merenjem težine metala naziva pensatornim plaćanjem.

Odgovor na pitanje kada je otkriven kovani novac u Kini zavisi od toga kako se kovani novac definiše. Numizmatičari sasvim legitimno definišu kovani novac više sa aspekta njegovih tenhičkih i formalnih karakteristika, dok ga ekonomisti definišu više sa aspekta funkcija koje određeni kovani novac obavlja u prometu. Posmatrano sa ekonomskog stanovišta, može se reći da je metalni alat-novac u stvari bio prvi kovani kineski novac. Alat-novac je imao državnu autorizaciju izgleda i cirkulacije. Sav iskovani novac imao je državni žig koji je na jasan način bio utisnut na svakom iskovanom komadu. Standardizacija je činila da, manje-više, svi komadi budu identični, pa su se u transakcijama prihvatili brojanjem a ne merenjem. Moglo bi se reći da je već alat-novac igrao ulogu zakonskog sredstva plaćanja, tj. ulogu nacionalne valute. Alat-novac je bio u opštoj upotrebi na kraju drugog milenijuma pre Hrista, dakle pre više od 3.000 godina. Prema poslednjim istraživanjima, kasnije nastao okrugao kovani novac od bakra, nalazio se u cirkulaciji oko 1.200 godine pre Hrista. Ako su ove tvrdnje tačne, onda proizilazi da je kineski kovani novac najstariji kovani novac na svetu.

Bakarni novac se u Kini upotrebljavao veoma dugo bez nekih velikih izmena u njegovom izgledu i načinu korišćenja. Od vremena kada su Portugalci otvorili morski put oko Rta dobre nade prema Kini, bakarni kineski novac dobio je naziv „sitnina”. Ova „sitnina” je, takođe, bila nizana u nisku od hiljadu komada i bila je gotovo identična sa drevnim kineskim bakarnim novcem. „Sitnina” se kovala sve do 1912. godine.⁹³

U monetarnoj istoriji nije zabeleženo da jedna zemlja gotovo 3.000 godina neprekidno kuje isti novac od baznih metala kao što je to radila Kina. Iako se inferiornost ovog novca sastojala u njegovoj maloj vrednosti koja je vodila u primitivan način plaćanja merenjem plemenitih metala, njegovo postojanje je otvorilo vrata za veoma ranu pojavu papirnog novca u Kini – skoro 500 godina pre nego u Evropi. Otkriće hartije i štampanja je sa svoje strane doprinelo da se u Kini prvi put u ekonomskoj istoriji pojavi papirni novac.

Preteču sistematske emisije i korišćenja papirnog novca predstavljala je kratkotrajna upotreba novca od kože koji se pojavio negde oko 118. godine pre Hrista.⁹⁴ Ovaj novac se pravio od bele jelenske kože, bio je četvrtastog oblika i imao je obojene ivice. Svaki komad je bio denominiran na vrednost od 40.000 „sitnine”. Posle ove epizode, u sledećih devet vekova nema nikakvih materijalnih tragova niti pisanih naznaka o ovom kožnom novcu.

Prvu emisiju pravih papirnih novčanica izvršio je u 9. veku car Hien Tsung (806-821). Car je naredio da se sav bakarni novac deponuje kod vlade i u zamenu za njega je izdao potvrde o zaduženosti države koje je narod nazvao „novac koji leti”. Emisiji papirnog novca car je pristupio zato što je došlo do

⁹³ G. Davies, op. cit., str. 58.

⁹⁴ G. Davies, op. cit., str. 181.

oštre oskudice u bakru koja je onemogućila kovanje zadovoljavajuće količine „sitnine”. Ova prva emisija državnog papirnog novca bila je privremenog karaktera jer je služila samo tome da se prebrodi trenutna nestašica bakra. Sledeća privremena emisija državnog papirnog novca dogodila se 910. godine. Međutim, od 960. godine u Kini počinje period redovne emisije i korišćenja papirnih novčanica koje su se, pored bakarne „sitnine”, nalazile u opticaju. Nestašicu „sitnine” tada je izazivao i veliki uvoz koji se plaćao izvozom bakarnog novca.

Kompenzacija nedostajuće „sitnine” papirnim novčanicama dovela je oko 1020. godine do preterane količine paprnog novca u opticaju, pa se pojavila inflacija. Država je pokušala da popravi ugled depresirajućim papirnim novčanicama tako što je emitovala novčanice izrađene od parfimisane mešavine svile i hartije, ali ovaj eksperiment nije dao nikakve rezultate jer je, naprosto, u prometu bilo više novca nego što je to bilo potrebno.

Inflacioni pritisak pojačavale su i privatne emisione kuće koje su s vremenom na vreme pojačavale svoje emisije papirnih novčanica. Oko 1032. godine, bilo je oko 16 takvih privatnih emisionih kuća. Posle nekoliko bankrotstava privatnih emisionih kuća, kineske vlasti su u potpunosti zabranile njihov rad. Umesto njih, vlasti su po čitavoj zemlji osnovale filijale državne emisione institucije.

Sve do 13. veka smenjivali su se periodi preteranih emisija sa periodima novčanih reformi kojima se drastično smanjivala količina novčanica u opticaju. Onda su Mongoli osvojili Kinu koja je postala sastavni deo Mongolskog carstva. Mongoli su želeli da u svojoj novoj državi, koja se prostirala od Koreje do Dunava, imaju jedan novac, pa su izabrali kineski papirni novac kao zvaničnu valutu. Prva mongolska emisija papirnog novca izvršena je 1236. godine, a prva emisija Kublaj Kana izvršena je 1260. godine. Marko Polo je opisao papirni novac Kublaj Kana u svojoj knjizi „Putovanja”, koja je u Evropi bila štampana po njegovom povratku iz Kine. Najveći broj ljudi je taj opis primio sa nevericom jer je evropski um mogao da prihvati samo zlato i srebro kao dostojani materijal za novac. U stvari, u Evropi se oduvek najviše cenio zlatni kovani novac. Čak i onda kad se zlatan novac nije kovao, u periodima nestašice zlata, gotovo sve evropske države su u svojim novčanim sistemima imale zlatnu novčanu jedinicu koja je služila kao osnovna mera vrednosti. U monetarnoj teoriji se ove nekovane novčane jedinice nazivaju fiktivnim jedinicama.

U svojoj knjizi Marko Polo daje sledeći opis papirnog novca Kublaj Kana:

„U gradu Kanbalu se nalazi kovnica velikog Kana za koga se zaista može reći da poznaje alhemičarsku tajnu zato što on poseduje sposobnost proizvodnje papirnog novca... Kovanje ovog papirnog novca je autorizovano istom formom i ceremonijom kao da je u pitanju novac od čistog zlata i srebra ... i njegovo se falsifikovanje strogo kažnjava kao najteži prestup. Kada se kuje u velikim količinama, ovaj papirni novac cirkuliše u svakom delu zemlje velikog Kana; nijedna

osoba se ne usuđuje da odbije plaćanje u ovom novcu jer bi time ugrozila svoj život. Svi njegovi podanici prihvataju taj novac bez oklevanja jer sa njim mogu da obave bilo koji posao ili kupovinu kao kupovinu bisera, nakita, zlata i srebra. Ukratko, sa tim novcem može se prometati bilo koja roba. Ako se desi da neka osoba slučajno dođe u posed novčanice koja se od dugotrajne upotrebe pohabala, ona je može zameniti za novu novčanicu u državnoj kovnici ako plati samo 3%. Ukoliko neko želi da dođe do zlata ili srebra da bi nešto proizveo, na primer pehare za piće ili neke druge proizvode optočene ovim metalima, onda takva osoba može da od kovnice kupi potreban metal za papirne novčanice koje ima u posedu. Sva vojska njegovog veličanstva je plaćena ovim novčanicama koje za njih imaju istu vrednost kao da su od zlata ili srebra. Na osnovu izloženog, može se sa sigurnošću tvrditi da veliki Kan ima mnogo veće blago od bilo kog drugog suverena u univerzumu.”⁹⁵

O kineskom papirnom novcu Evropljani su kasnije mnogo saznali i iz knjige „Istorija sveta” koju je napisao Rashid al Din, lekar i predsednik vlade Persije. Ova knjiga je bila napisana neposredno posle prvog uvođenja papirnog novca u Persiji 1294. godine, koje je bilo inspirisano kineskim iskustvom sa papirnim novcem.

U samoj Kini je 1149. godine bila izdata prva numizmatička knjiga pod naslovom „Rasprava o kovanju” u kojoj je njen autor Hung Tsun, između ostalog, upozorio na opasnosti preterane emisije papirnog novca. U Evropi će se prva knjiga iz numizmatike pojaviti tek krajem 16. veka.

Posle 500 godina upotrebe papirnog novca, od početka 9. do sredine 15. veka, Kina je odustala od njegovog daljeg korišćenja zbog toga što nije uspela da se izbori sa povremenim preteranim emisijama koje su izazivale opšti porast cena i depresijaciju novčanica. Na primer, oko 1448. godine, papirna novčanica Ming dinastije sa nominalnom vrednošću od 1000 „sitnine” vredela je na tržištu samo tri „sitnine”, tj. sa tom novčanicom mogla je da se kupi neka realna roba koja je vredela svega tri „sitnine”. Posle 1455. godine u Kini uopšte više ne postoji papirni novac. U Evropi će se ovaj kineski izum – papirna novčanica, početi sistematski da koristi tek početkom 19. veka.

1.4. Faktori kontinuiteta Kineske civilizacije

Politička istorija Kine bila je prepuna unutrašnjih i spoljnih sukoba i ratova. Iako su ovi sukobi uzrokovali velike društvene promene, oni ipak nikad nisu doveli do iščezavanja Kineske civilizacije niti do promene osnovnog oblika kineske države i privrednog uređenja sve do 1911. godine, kada je zbačen poslednji kineski car. Usled unutrašnjih sukoba, Kina je više puta bila razjedinjena, ali

⁹⁵ G. Davies, op. cit., str. 183.

je, pre ili kasnije, ponovo uspostavljala jedinstvo. Spoljni osvajači su više puta pobeđivali Kinu, ali su se pobednici na kraju redovno pretvarali u Kineze. Česte pojave gladi, takođe, nisu smanjile populaciju. Naprotiv, kineska populacija je cikličnom putanjom koja prati oblik već opisanih „s krivih”, stalno rasla. Kina je danas zemlja sa najvećim brojem stanovnika na svetu. Prema poslednjim podacima, kinesku populaciju čini oko 1,3 milijarde stanovnika.

Civilizacijska trajnost Kine je impresionirala mnoge evropske intelektualce koji su od vremena renesanse više proučavali ovu zemlju. Volter je, na primer, zaključio: „Car kao car postoji već četiri hiljade godina, bez nekih bitnijih promena u zakonima, tradicijama, jeziku, čak i u načinu odevanja. .. Organizacija ovog carstva je, iskreno rečeno, najbolja koju je svet ikada video.”⁹⁶ Ovim rečima je Volter na izvestan način ukazao na neke osnovne faktore neprekinutog trajanja Kineske civilizacije.

Istoričari navode tri najvažnija faktora kontinuiteta kineske države i civilizacije. To su drevni običaj „obožavanja predaka”, jedinstveno kinesko pismo i Konfučijanizam. Ovim neekonomskim faktorima treba dodati i jedan ekonomski – razvoj poljoprivredne i ukupne proizvodnje dobara koja je bila u stanju da održava stalno rastuće stanovništvo. Kineska država je pokazala da je u stanju da obezbedi trajan ekonomski rast u veoma dugom roku.

Obožavanje predaka (ancestor worship) se u Kini razvilo iz prvobitnog animizma koji je u ovoj zemlji bio prisutan, kao i u ostalim ranim ljudskim društvima. Kinezi su verovali da posle fizičke smrti duh čoveka nastavlja svoj život u nekom drugom carstvu iz koga je mogao da proizvede dobra i zla dela živima. Da bi se umilostivili duhovi roditelja i daljih predaka, svakodnevno su im bile prinošene skromne žrtve – obično hrana i vino, na posebno za to određenim mestima u kući ili u hramovima. U vreme Šang dinastije bio je razvijen kult komunikacije sa precima pomoću proročanskih kostiju (oracle bones). Šang kraljevi su imali običaj da postave pitanje nekom svom pretku koje bi sveštenik zapisao na kosti neke životinje ili oklopu kornjače. Onda bi sveštenik zagrevao bronzanu iglu i držao je na kosti koja bi pod njenim dejstvom ispucala. Oblik koji su stvorile pukotine bi onda bio proučavan od strane sveštenika kao odgovor predaka. Arheolozi su pronašli oko 100.000 ovakvih kostiju i one su istovremeno svedočanstvo o ranom razvoju kineskog pisma. Sa širenjem obrazovanja, koje je karakteristično za Kinesku civilizaciju, poštovanje predaka se nije ugasilo. Obrazovani Kinezi su smatrali da je dobro i korisno za svakog čoveka i narod u celini da se pokojni preci poštuju. Ovakav odnos prema precima je doveo i do poštovanja starih običaja čime se postizalo duhovno jedinstvo u vremenu – generacije su bile spojene čvrstom mrežom tradicije. S druge strane, kult predaka i tradicije proizveo je jedan stav rezervisanosti prema novinama.

⁹⁶ V. Djurant, op. cit., str. 641.

Kinesko pismo se javlja kao jedan od najznačajnijih faktora stvaranja duhovnog jedinstva kineskog naroda. Iako se još uvek ne može pouzdano utvrditi kada je nastalo kinesko pismo, na osnovu arheoloških ostataka se može ustanoviti da je veoma staro. Iskopani predmeti iz vremena dinastije Šang, kosti životinja i oklopi kornjača, imaju na sebi zapise sa slikovnim karakteristikama koji su veoma slični današnjim kineskim znacima, što ukazuje ne samo na drevnost, nego i na nepromenljivost kineskog pisma.

Lao Ce piše da su Kinezi u početku koristili konopce sa čvorovima da bi prenosili poruke, ali ovaj oblik komunikacije nije vodio u nastanak pisma. Pretpostavlja se da su namere sveštenika da otkriju magične formule kao i potrebe grnčara da obeležavaju i ukrašavaju svoje posuđe, dovele do razvoja kineskog pisma koje spada u tzv. slikovno pismo. Kinesko pismo nema slova, pa tako nema nema ni reči. Ono se sastoji od piktoograma koji označavaju pojmove ili ideje – od jednostavnih do složenih, zbog čega se za njih koristi i naziv ideogrami. Na primer, jedan znak predstavlja konja, neki drugi znak označava „konja sa belim trbuhom” i neki treći „konja sa belom pegom na čelu”. Neki od piktoograma su relativno jednostavni: kriva linija iznad prave linije (tj. Sunce iznad horizonta) označava jutro; Sunce i Mesec zajedno predstavljaju svetlost; usta i ptica zajedno znače pevanje; žena ispod krova znači mir, itd.

Neki lingvisti smataju da je kinesko slikovno pismo veoma primitivno pismo koje je opstalo zahvaljujući ekstremnom konzervativizmu kineskog društva. Međutim, najupadljivija prednost ovog pisma sastoji se u tome što su ovim pismom ujedinjeni svi dijalekti u Kini koji se međusobno razlikuju do stepena potpunog usmenog, govornog nerazumevanja. U različitim krajevima Kine isti piktoogram se čita kao različit glas, ali je njime preneti ideja, tj. ostvarena je komunikacija i razumevanje. Kinesko pismo mogu, takođe, da čitaju Koreanci i Japanci, tako da ono za Daleki istok predstavlja internacionalni jezik. Ova prednost kineskog pisma nije samo prostorna već i vremenska, pošto je pisani jezik u suštini ostao isti, dok je govorni divergirao u stotine različitih dijalekata; svi zapisi bilo kada napisani mogu da se čitaju i danas, iako se ne može znati kako su drevni pisci izgovarali zapisane reči i ideje. Pored kulta predaka, ova postojanost kineskog pisma doprinela je očuvanju kineske misli i kulture – iste ideje su se zadržavale na društvenoj sceni i oblikovale duh mladih. Za evropskog naučnika Lajbnica iz 17. veka, kinesko pismo nije bilo primitivno. On je sanjao o takvom jednom sistemu pisanih znakova koji bi bili nezavisni od glasova i govornih jezika kao idealnom sistemu oslobođenom od prostora, vremena i nacionalizma, sistemu pisanja koji bi doprineo opštem razumevanju među ljudima.

Posle razmatranja prethodna dva faktora, mnogo je lakše razumeti dugotrajnost konfučijizma koji je predstavljao zvaničnu doktrinu kineskih vladara, pa samim tim i kineske države. Srž Konfučijeve doktrine o upravljanju državom sastoji se u sledećem: „Svet je u ratu zato što se državama od kojih se

sastoji nepravilno vlada; njima se nepravilno vlada zato što nema te količine zakona koji mogu da zamene prirodan društveni poredak koji daje porodica; porodica je pak u neredu . . . zato što su ljudi zaboravili da ne mogu da urede svoje porodice ako ne regulišu sami sebe; oni ne uspevaju da regulišu sami sebe zato što nisu ispravili svoja srca – tj. **nisu svoje duše očistili od neurednih želja**; njihova razmišljanja su neiskrena zato što dopuštaju da im želje oboje činjenice i opredele zaključke.⁹⁷ Iz ovih konstatacija Konfučije zaključuje i preporučuje da se ljudi oslobode neurednih želja pomoću obrazovanja. Kada se putem obrazovanja ljudi individualno usavrše, onda će se prirodno usavršiti i urediti i njihove porodice i konačno će se onda dovesti u red i odnosi među ljudima u državi.

Praktična primena konfučijanizma je u Kini dovela do veoma ranog razvoja obrazovanja i do državne politike koja je samo najobrazovanijima davala da upravljaju državom.

Nije poznato da li je Platon bio upoznat sa idejama Konfučija. Svaki čitalac njihovih dela, međutim, odmah uočava istovetnost njihovih ideja. Kao što je već rečeno, najveći broj zapadnih tumača Platonovih dela opisuje Platona kao nerealnog idealistu i utopistu, čije se ideje o upravljaju državom od stane najobrazovanijih nikako ne mogu sprovesti u delo. Nije poznato da li su ovi tumači ikada proučavali Kinesku civilizaciju.

2. INDIJA

U 19. veku su istoričari verovali da je drevna Indija bila varvarski prostor sve dok se nisu pojavila tzv. Arijska plemena beloputih ljudi koji su sa severa, iz oblasti Kaspijskog mora, prodrli u Indiju oko 1500. godine pre Hrista i odatle potisli tamnopusite starosedeoce Dravide u pravcu juga indijskog potkontinenta. Prema ovoj teoriji, Arijski su bili nosioci civilizacije koju su postepeno prihvatili ostali starosedelački narodi. Arijski su govorili sanskritskim jezikom čijim su pismom napisane Vede – svete knjige koje predstavljaju osnovu nekoliko indijskih sistema misli i religija.⁹⁸

Ova teorija je, međutim, ozbiljno uzdrmana u svim njenim aspektima oko 1920. godine, kada su arheolozi u dolini Inda otkrili ostatke veoma starih

⁹⁷ V. Djurant, op. cit., str. 668.

⁹⁸ „Veda” znači znanje. Vede predstavljaju zbirku znanja. Nije poznato kada su Vede nastale. U njihovom stvaranju su učestvovala generacije mudraca. Vede su prvo bile prenošene usmeno i tek potom su zapisane na ranom obliku sanskrita. Postoje 4 Vede: Rig Veda (najstarija), Sama Veda, Jadžur Veda i Atharva Veda. O Vedama Svami Sivanada Sarasvati (Swami Sivananda Saraswati) kaže: „Vede su večite. One nemaju ni početak ni kraj. . . Vede dolaze ravno iz usta Gospoda. One nisu kreacija bilo kog ljudskog uma. One nisu nikad napisane, nikad stvorene, . . ., one su večita duhovna istina.”